

Historische plattegronden
van
Nederlandse steden

GELDERLAND

deel 8.2

DE STEDEN VAN
HET RIVIERENGEBIED

Batenburg, Buren, Culemborg, Gendt, Huissen,
Maasbommel, Nijmegen, Tiel en Zaltbommel

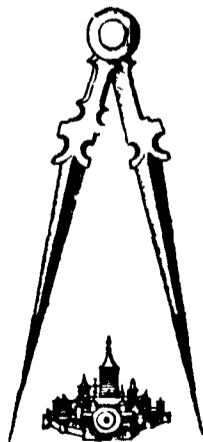
beschreven door

Joost Augusteijn

onder redactie van

Jan Werner

With a summary in English

Uitgegeven door De Stichting Historische Stadsplattegronden te Lisse
in samenwerking met Uitgeverij 'Canaletto' te Alphen aan den Rijn 1999

Inhoud

Woord vooraf	1
I De ontwikkeling van de steden in het Gelderse riviereengebied	3
1 Inleiding	3
2 Landschap in verandering	3
3 De oudste bewoning; onder Gelders gezag	5
4 Het ontstaan van de steden; stadsrechten en regeringsvorm	7
5 Stad en land tot 1473	7
6 De periode 1473-1576	9
7 De periode 1576-1673	10
8 De periode 1673-1813	11
9 De periode 1813-1918	14
10 De periode na 1918	16
II De kaarten en hun vervaardigers	20
1 Inleiding	20
2 Zestiende-, zeventiende- en achttiende-eeuwse stadsplattegronden	20
3 Negentiende- en twintigste-eeuwse stadsplattegronden	28
III De steden van het Gelderse riviereengebied in kaart; de ruimtelijke ontwikkeling aan de hand van de gereproduceerde kaarten en enkele als afbeelding opgenomen kaarten en kaartuitsneden	30
1 Inleiding	30
2 Batenburg	31
3 Buren	35
4 Culemborg	39
5 Gendt	48
6 Huissen	53
7 Maasbommel	57
8 Nijmegen	59
9 Tiel	73
10 Zaltbommel	80
IV De gedrukte plattegronden van de steden in het Gelderse riviereengebied; een cartobibliografisch overzicht tot 1867	88
1 Inleiding	88
2 Werken waarin de beschreven kaarten gepubliceerd zijn	90
3 Bibliografische bronnen	92
4 Geraadpleegde collecties	92
5 De kaartbeschrijvingen per stad	92
I Buren	92
II Culemborg	92
III Nijmegen	93
IV Tiel	99
V Zaltbommel	101
V Register van persoonsnamen	105
VI Lijst van geraadpleegde en afgebeelde kaarten en prenten	107
VII Literatuur	112
VIII Summary	114

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van:
Het Bestuur van de provincie Gelderland
Het Bestuur van de Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven

ISBN 90 6469 754 X

© 1999 Uitgeversmaatschappij Canaletto, Alphen aan den Rijn, Holland
Printed in the Netherlands

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without permission from the publisher.

VI Lijst van geraadpleegde en afgebeelde kaarten en prenten Voor de gebruikte afkortingen wordt verwezen naar hoofdstuk IV

BATENBURG (1-10)

1. 1741
Het kasteel te Batenburg. Kopergravure.
UBL BN VI-9-48
Afb. 30
2. Ca. 1780
Plattegrond van het kasteel en de tuinen te Batenburg. Handschriftkaart in kleur.
In: *Gelre* XXVI blz. 164
Afb. 31
3. 1852
Plattegrond van Batenburg op de rivierkaart van de Maas. Lithografie.
UBL BN Atlas 154-1, blad 26
Afb. 28
4. Ca. 1855
Kaart van Batenburg en omgeving door Bernard Charlé. Handschriftkaart in kleur.
Destijds in KAB
Afb. 27
5. Ca. 1855
Detailkaart van het centrum van Batenburg door Bernard Charlé. Handschriftkaart in kleur.
Destijds in KAB
Afb. 32
6. Ca. 1866
Gemeente Batenburg door J. Kuyper. Lithografie.
RAG Boeken II 19P/20P
Afb. 34
7. 1897
Plattegrond van Batenburg op rivierkaart van de Maas (eerste herziening). Lithografie.
UBL BN VI-9-48
Afb. 29
8. Ca. 1938
Luchtfoto van de Maas in de omgeving van Batenburg.
Afb. 35
9. 1965
Monumentenkaart van Batenburg. Offset.
RMZ
Afb. 36
10. 1995
Topografische kaart van Batenburg en omgeving. Offset in kleur.
RMZ
Afb. 33

BUREN (11-17)

11. Ca. 1557
Plattegrond van Buren en de naaste omgeving. Handschriftkaart in kleur door Jacob van Deventer.
RAG Plattegronden 14
Kaart I.1
12. Ca. 1557
Inzetplattegrond van Buren. Handschriftkaart in kleur door Jacob van Deventer.
Biblioteca Nacional, Madrid
Afb. 37
13. 1572
Vestingplattegrond van Buren uit de atlas van Berlaymont. Handschriftkaart in kleur.
UBL BN Atlas 440
Afb. 38

14. 1719
Kasteel van Buren van agteren. Kopergravure.
UBL BN P10 N12
Afb. 40
15. Ca. 1750
Grondmeting van de stad en het kasteel van Bueren. Handschriftkaart in kleur.
UBL BN P10 N17
Kaart I.2
16. 1994
Plattegrond van Buren. Offset in kleur.
GAB
Afb. 42
17. 1995
Topografische kaart van Buren en omgeving. Offset in kleur.
GAB
Afb. 41

CULEMBORG (18-35)

18. Ca. 1557
Plattegrond van Culemborg en de naaste omgeving. Handschriftkaart in kleur door Jacob van Deventer.
RAG Plattegronden 15
Kaart II.1
19. Ca. 1557
Inzetplattegrond van Culemborg. Handschriftkaart in kleur door Jacob van Deventer.
Biblioteca Nacional, Madrid
Afb. 43 en 44
20. 1572
Plattegrond van Culemborg uit de atlas van Berlaymont. Handschriftkaart in kleur.
UBL BN Atlas 440
Afb. 45
21. 1574
Situatietekening buiten de Lekpoort door Jan Deijs. Handschriftkaart in kleur.
RAG Hof AKV 348
Afb. 46
22. Ca. 1610
Plan voor fortificatie van Culemborg. Handschriftkaart.
RAG 0370 inv. nr. 3010A
Afb. 47
23. 1621
Plattegrond van Culemborg door Hendricus Verstralen. Kopergravure.
CUL 001
RAG Plattegronden 16a
Kaart II.2
24. 1649
Plattegrond van Culemborg door Joan Blaeu. Kopergravure.
CUL 002
RAG Plattegronden 16
Afb. 48
25. 1675
Vestingplattegrond van Culemborg. Kaart in Lambert van den Bosch, *Tooneel des oorlogs* (detail). Kopergravure.
CUL 003
RAG Plattegronden 1a
Afb. 22
26. 1717
Plattegrond van Culemborg door Hendricus Verstralen. Kopergravure.
CUL 002

- RAG Plattegronden 16a
Afb. 49
27. Ca. 1760
Gemeente Culemborg door Perrenot. Handschriftkaart in kleur.
CUL 004
UBL BN P10 N26
Kaart II.3
28. Ca. 1760
Gemeente Culemborg door Perrenot. Handschriftkaart in kleur.
UBL BN P10 N25
Afb. 51
29. Ca. 1760
Vier schetsplattegronden van Culemborg door Perrenot. Handschriftkaart.
(schaal resp. 1:35.500, 1:39.000; 1:19.000 en 1:18.000 (20x31,6 cm).
UBL BN P10 N28
Afb. 52
30. 1764
Grondteekening van het Nieuwhoff binnen de stad Culenberg.
Handschriftkaart in kleur.
UBL BN P311-3 N21
Afb. 50
31. 1787
Kaart van Culemborg en omgeving uit Th. Ph. von Pfau. Kopergravure.
KB 2101 D 12
Afb. 95
32. Ca. 1810
Kaart van de Voor- en Achter Boezem der Keizerlijke Geweer-Fabriekmolen te Culemborg. Gemeten en Vervaardigd, door den Landmeter J. Beltjes. Handschriftkaart.
UBL BN P10 N32
Afb. 9
33. 1882
Culemborg en omgeving op de rivierkaart van de Lek (eerste herziening). Lithografie.
UBL BN VI-8-50
Afb. 11
34. 1955
Industriekaart Culemborg. Offset.
GAC
Kaart II.4
35. 1995
Topografische kaart van Culemborg en omgeving. Offset in kleur.
GAC
Afb. 53
- GENDT (36-40)**
36. 1865
Gemeente Gendt door J. Kuyper. Lithografie.
RAG Boeken II 19P/20P
Afb. 54
37. 1873
Plattegrond van Gendt op de rivierkaart van de Waal (eerste herziening). Lithografie.
UBL BN VI-8-4
Afb. 56
38. 1920
Plattegrond van Gendt op de rivierkaart van de Waal (tweede herziening). Lithografie.
UBL BN VII-2-4
Afb. 57
39. 1996
Topografische kaart van Gendt en omgeving. Offset in kleur.
RMZ
Afb. 58
40. 1996
Plattegrond van Gendt. Offset.
GAC
Afb. 59
- HUISSEN (41-46)**
41. 10de eeuw
Het kasteel te Huissen. Tekening uit *Mededelingen Historische Kring Huessen*, 1996.
GAH
Afb. 5
42. 1809
Kaart van de situatie van de stadsmuur en dam te Huissen. Handschriftkaart.
ARA VTH 3236
Afb. 10
43. 1809/10
Plattegrond van Huissen. Handschriftkaart.
RAG Verpondingskaart 9c
Afb. 62
44. 1867
Gemeente Huissen door J. Kuyper. Lithografie.
RAG Boeken II 19P/20P
Afb. 60
45. 1915
Plattegrond van Huissen op de rivierkaart van de Rijn (tweede herziening). Lithografie.
UBL BN VII-2-52
Afb. 61
46. 1995
Topografische kaart van Huissen en omgeving. Offset in kleur.
RMZ
Afb. 63
- MAASBOMMEL (47-50)**
47. 1853
Plattegrond van Maasbommel op de rivierkaart van de Maas. Lithografie.
UBL BN Atlas 154-1 (blad 27)
Afb. 65
48. 1866
Gemeente Appeltern No 1 door J. Kuyper. Lithografie.
RAG Boeken II 19P/20P
Afb. 67
49. 1898
Plattegrond van Maasbommel op de rivierkaart van de Maas (eerste herziening). Lithografie.
UBL BN VI-9-49
Afb. 66
50. 1995
Topografische kaart van Maasbommel en omgeving. Offset in kleur.
RMZ
Afb. 64
- NIJMEGEN (51-80)**
51. Ca. 1557
Plattegrond van Nijmegen en de naaste omgeving. Handschriftkaart in kleur door Jacob van Deventer.
Biblioteca Nacional, Madrid
Kaart III.1
52. Ca. 1557
Inzetplattegrond van Nijmegen. Handschriftkaart in kleur door Jacob van Deventer.
Biblioteca Nacional, Madrid
Afb. 68 en 69
53. Ca. 1575
Vestingplattegrond van Nijmegen. Handschriftkaart door Matteo Neroni.

- Biblioteca Nazionale te Florence (copie in ARA).
Afb. 71
54. 1575
Het Valkhof op de kaart van Georg Braun en Frans Hogenberg.
Kopergravure.
GAN
Afb. 70
55. 1581
Plattegrond van Nijmegen, uitgegeven door Georg Braun en Frans Hogenberg. Kopergravure.
NIJM 001
UBL BN P9 N124
Afb. 15
56. Ca. 1599
Plattegrond van Nijmegen, uitgegeven door Francesco Valegio.
Kopergravure.
NIJM 003
GAN
Afb. 17
57. 1639
Plattegrond met stadsprofiel van Nijmegen door Isaac van Geelkercken. In Pontanus, *Historiæ Gelricæ*. Kopergravure.
NIJM 005
RAG Boeken 41 (rood)
Kaart III.2
58. 1641
Plattegrond met stadsprofiel van Nijmegen door M. Merian. In *Archontologia*. Kopergravure.
NIJM 006
KB 62 B 2
Afb. 18
59. 1649
Plattegrond van Nijmegen door Joan Blaeu. Kopergravure.
NIJM 007
RAG Plattegronden 35
Kaart III.3
60. 1654
Vestingplattegrond van Nijmegen, uitgegeven door Caspar Merian.
Kopergravure.
NIJM 010
RAG Plattegronden 96
Afb. 72
61. 1673
Vestingplattegrond van Nijmegen door Galeazzo Gualdo Priorato.
Kopergravure.
NIJM 013
GAN
Afb. 20
62. 1675
Vestingplattegrond van Nijmegen. Kaart in Lambert van den Bosch, *Tooneel des oorlogs* (detail). Kopergravure.
NIJM 015
GAN
Afb. 22
63. Ca. 1700
Vestingplattegrond van Nijmegen. Handschriftkaart.
ARA
Afb. 74
64. 1706
Vestingplattegrond van Nijmegen door Padre Coronelli. Kopergravure.
NIJM 019
UBL BN Atlas 636
Afb. 24
65. Ca. 1710
Vestingplattegrond van Nijmegen door Pieter Mortier. Kopergravure.
NIJM 020
- UBL BN P9 N149
Afb. 19
66. 1733
Grondtekening der stad Nijmegen, uitgegeven door Hendrik de Leth. Kopergravure.
NIJM 023
UBA 197 E 35
Kaart III.4
67. 1754
Vestingplattegrond van Nijmegen. Handschriftkaart in kleur door de Hattinga's.
ARA OSK G 35
Afb. 25
68. 1782
Nijmegen, veroverd door de Fransen op 15 juni 1672 door Jean de Beaurain. Kopergravure.
NIJM 026
GAN
Afb. 73
69. 1833
Plattegrond der stad Nijmegen, getekend door H.L. Staal. Lithografie.
NIJM 027
GAN
Afb. 75
70. 1867
Gemeente Nijmegen door J. Kuyper. Lithografie.
NIJM 029
RAG Boeken II 19P/20P
Afb. 80
71. Ca. 1870
Plattegrond der stad Nijmegen uit F. Gorissen *Stede-atlas van Nijmegen*. Offset.
OBWG RW 73/29
Afb. 76
72. 1871
Plattegrond der stad Nijmegen door J. Cranendoncq. Lithografie.
NIJM 032
OBWG 36 K 38
Kaart III.5
73. 1878
Uitbreidingsplan van Nijmegen door Bert Brouwer.
GAN Collectie Graadt van Roggen 125
Afb. 13
74. 1897
Nijmegen in 1897, uitgegeven door J. Smulders & Co. Den Haag.
Lithografie in kleur
GAN C 37
Kaart III.6
75. Ca. 1906
Nijmegen in vogelvlucht. Lithografie in kleur.
OGWB 178 K 9
Afb. 14
76. 1917
Plattegrond van Nijmegen, uitgave A.N.W.B. Lithografie in kleur.
UBA Kaartenzl. V7 F1
Afb. 27
77. Ca. 1940
Nijmegen, 3e uitgave van reclamebureau H.G. Deckers. Lithografie in kleur.
GAN D 17
Kaart III.7
78. Ca. 1940
Binnenstad van Nijmegen kort voor de Tweede Wereldoorlog. Offset.
GAN (in 'Nijmegen 1945-1950', uitgave gemeentebestuur Nijmegen)
Afb. 78

79. 1950
Wederopbouwplan van de binnenstad van Nijmegen. Offset.
GAN (in *Nijmegen 1945-1950*, uitgave gemeentebestuur Nijmegen)
Afb. 79
80. 1995
Topografische kaart van Nijmegen en omgeving. Offset in kleur.
GAN
Afb. 77
- TIEL (81-94)**
81. 1557
Plattegrond van Tiel en de naaste omgeving. Handschriftkaart in
kleur door Jacob van Deventer.
RAG Plattegronden 41.
Kaart IV.1
82. Ca. 1557
Inzetplattegrond van Tiel. Handschriftkaart in kleur door Jacob van
Deventer.
Biblioteca Nacional, Madrid
Afb. 81
83. 1590
Vestingplattegrond van Tiel. Handschriftkaart in kleur door Adriaan
Anthonisz.
ARA VTH 3212
Afb. 6
84. 1649
Vestingplattegrond van Tiel door Joan Blaeu. Kopergravure.
TIE 002
UBA 1800 A 9
Afb. 82
85. 1649
Plattegrond van Tiel door Joan Blaeu. Kopergravure.
TIE 003
RAG Plattegronden 42
Kaart IV.2
86. 1654
Vestingplattegrond van Tiel door Caspar Merian. Kopergravure.
TIE 005
UBL BN P9 N229
Afb. 83
87. 1660
Plattegrond van Tiel, uitgegeven door Johannes Janssonius in
Guicciardini duod. ed. Kopergravure.
TIE 007
RAG Plattegronden 61
Afb. 16
88. 1675
Vestingplattegrond van Tiel. Kaart in Lambert van den Bosch,
Tooneel des oorlogs (detail). Kopergravure.
TIE 008
UBL BN P9 N226
Afb. 21
89. 1833
Plan van de stad Tiel overeenkomstig de kadastrale opmetingen,
uitgegeven door H. Horneer. Lithografie.
TIE 010
UBL BN P9 N232
Kaart IV.3
90. 1874
Plattegrond van Tiel op de rivierkaart van de Waal (eerste herzie-
ning). Lithografie.
UBL BN VI-8-9
Afb. 84
91. Ca. 1905
Plattegrond van Tiel door David Mijs, Lithografie in kleur.
GAT
Kaart IV.4
92. 1917
Tiel. Uitgave ANWB. Lithografie in kleur.
GAT
Afb. 86
93. 1935
Tiel. Uitgave ANWB. Lithografie in kleur.
GAT
Afb. 87
94. 1996
Topografische kaart van Tiel en omgeving. Offset in kleur.
GAT
Afb. 85
- ZALTBOMMEL (95-108)**
95. Ca. 1557
Plattegrond van Zaltbommel en de naaste omgeving. Handschrift-
kaart in kleur door Jacob van Deventer.
RAG Plattegronden 47
Kaart V.1
96. Ca. 1557
Inzetplattegrond van Zaltbommel. Handschriftkaart in kleur door
Jacob van Deventer.
Biblioteca Nacional, Madrid.
Afb. 88
97. 1609
Beleg van Zaltbommel uit L. Guicciardini *Description de toutes les
Pays-Bas*. Kopergravure.
ZAL 001
UBL BN P10 N50
Kaart V.2
98. Ca. 1645
Plattegrond en profiel van Zaltbommel door Hendrik Hoet. Hand-
schriftkaart in kleur.
UBL BN P10 N52
Afb. 90
99. 1649
Plattegrond van Zaltbommel door Joan Blaeu. Kopergravure.
ZAL 004
RAG Plattegronden 48
Kaart V.3
100. 1654
Plattegrond van Zaltbommel met stadsprofiel. In Arend van
Slichtenhorst *Geldersse Geschiedenissen*. Kopergravure.
ZAL 005
OGWB 249 A 9
Afb. 91
101. 1654
Vestingplattegrond van Zaltbommel, uitgegeven door Caspar
Merian. Kopergravure.
ZAL 006
UBA 211 A 21
Afb. 92
102. 1675
Vestingplattegrond van Zaltbommel. Kaart in Lambert van den
Bosch, *Tooneel des oorlogs* (detail). Kopergravure.
ZAL 011
UBL 454 B 11
Afb. 22
103. 1691
Vestingplattegrond van Zaltbommel door Christoff Riegel. Koper-
gravure.
ZAL 013
GAR 54 A 2
Afb. 23
104. 1706
Vestingplattegrond van Zaltbommel door Padre Coronelli. Koper-
gravure.

ZAL 016
UBL BN Atlas 636
Afb. 24

105. 1867
Gemeente Zaltbommel door J. Kuiper. Lithografie.
ZAL 017
RAG Boeken II 19P/20P
Afb. 12
106. 1875
Plattegrond van Zaltbommel op de rivierkaart van de Waal (eerste herziening). Lithografie.
UBL BN VI-8-11
AFB. 93
107. 1917
Zaltbommel. Uitgave ANWB. Lithografie in kleur.
GAZ
Kaart V.4
108. 1996
Topografische kaart van Zaltbommel en omgeving. Offset in kleur.
GAZ
Afb. 94

KAARTEN VAN (DELEN VAN) HET GELDERS RIVIERENGEBIED (109-116)

109. Ca. 1200
Peutingerkartaal (detail). Handschriftkaart in kleur.
Österreichische Nationalbibliothek (Codex Vindobonensis 324)
Afb. 4
110. 1524
Kaart van het Gelders rivierengebied. Handschriftkaart in kleur.
Österreichisches Staatsarchiv (Belgien, D.D. 237, f 387).
Afb. 1
111. 1545
Kaart van het Land van Maas en Waal. Handschriftkaart.
RAG AKV 14
Afb. 3
112. 1654
Kaart van het Gelders rivierengebied door Nicolaes van Geelkercken. Kopergravure.
UBL BN P9N 74
Afb. 2
113. 1675
Afbeelding van het Tolhuys en zeven vestingplattegronden uit Lambert van den Bosch, *Tooneel des oorlogs*. Kopergravure.
UBL 454 B 11
Afb. 21
114. 1675
Afbeelding van acht vestingplattegronden uit Lambert van den Bosch, *Tooneel des oorlogs*. Kopergravure.
UBL 454 B 11
Afb. 22
115. 1761
Kaart van de graafschappen Buuren, Culenburg, neffens de aangrenzende oude abdij van Marienwaard, het Ambt van Beest en Renoy met de Baronie van Ackoy, alle boven den Diefdijk gelegen ... waar bij tot meerder nut gevoegt zijn de Vijf Heerenlanden enz. Mr. Jacob Perrenot ordin. raad in de hove des graafs. Culenburg. Te Amsterdam bij Covens en Mortier. 1761. Kopergravure.
GAB; UBL BN P10 N12
Afb. 40
116. Kaartje van de Kleefse enclaves.
GAG
Afb. 56

HISTORIEPRENTEN (117-127)

117. 15 november 1585
Overwinning van Parma op de Engelsen bij Nijmegen. Kopergravure.
AVS 266:272 (Muller 413 serie 9-272)
Afb. 96
118. 12 augustus 1589
Schenk verdrinkt bij de aanslag op Nijmegen. Kopergravure.
RPK Muller 413 serie 9-297
Afb. 97
119. 1590
Beschiating van Nijmegen door Prins Maurits uit fort Knodsenburg. Kopergravure.
RPK Muller 413 serie 10-300
Afb. 98
120. 1591
Maurits verslaat de Spanjaarden bij Nijmegen. Kopergravure.
RPK Muller 413 serie 10-306
Afb. 99
121. 1591
Inname van Nijmegen door Prins Maurits. Kopergravure.
RPK Muller 413 serie 10-308
Afb. 7
122. 1591
Inname van Nijmegen door Prins Maurits. Kopergravure van Pieter Bast.
RPK Muller 413 serie 10-1007 (Bast)
Afb. 100
123. 1599
Beleg van Zaltbommel in 1599 door Lambertus Cornelisz. Kopergravure.
AVS 1014 (Muller 1104 C)
Afb. 89
124. 1599
Beleg van Zaltbommel in 1599. Kopergravure.
RPK Muller 413 serie 10-336
Afb. 8
125. 1599
Belegeringskaart van Zaltbommel door Joan Blaeu. Kopergravure.
UBL BN P10 N49
Afb. 101
126. 1672
Overgave van Nijmegen door S. le Clerq. Kopergravure.
UBL BN P9 N147
Afb. 102
127. 1672
Plan de Nimegue op Medailles de Louis XIV. Kopergravure.
GAN B I 12
Afb. 103

De afbeeldingen van de nummers 7, 10, 15, 22, 35, 40, 49, 55, 56, 57, 58, 60, 66, 85, 86, 97, 99, 100, 101, 103, 105, 118, 119, 120, 121, 122 en 124 uit deze lijst zijn totstandgekomen dankzij de welwillende medewerking van antiquariaat Lemmers te Lisse.